

РОЗДІЛ 12 ФІЛОСОФІЯ ПРАВА

УДК 351.74

DOI <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2022-1/84>

ДОВІРА ТА НЕДОВІРА ДО ПРАВООХОРОННИХ ОРГАНІВ ЯК ВЗАЄМОВИКЛЮЧНІ КАТЕГОРІЇ: ФІЛОСОФСЬКО-ТЕОРЕТИЧНИЙ РАКУРС

TRUST AND DISTRUST OF LAW ENFORCEMENT AGENCIES AS MUTUALLY EXCLUSIVE CATEGORIES: PHILOSOPHICAL AND THEORETICAL PERSPECTIVE

Ганьба О.Б., д.ю.н.,

начальник кафедри теорії права та кримінально-процесуальної діяльності

Національна академія Державної прикордонної служби України імені Богдана Хмельницького

У статті наголошується на тому, що високий рівень довіри до правоохоронних органів є підсилюючим фактором інтенсифікації їх взаємодії та інших комунікативних зв'язків із суб'єктами громадянського суспільства, а отже, і підвищення ефективності діяльності зазначених структур на благо особи, суспільства й держави.

Аналізується змістове наповнення понять довіри та недовіри суспільства до правоохоронних органів, а також окреслюються їхні ознаки. Зазначається, що довіра громадян до правоохоронних органів передбачає очікування позитивних дій від співробітників правоохоронних органів на користь суб'єктів, які довіряють, сподівання на чесну й відкриту співпрацю між ними в разі виникнення конкретних відносин взаємодії. Натомість недовіра тлумачиться як очікування негативу з боку відповідного правоохоронного органу, його структурного підрозділу або окремого співробітника.

Хоча довіра та недовіра до правоохоронних органів є діаметрально протилежними категоріями, проте існують в одному соціумі та характеризують у своєму співвідношенні низький, середній чи високий рівень довіри до правоохоронних органів держави. Залежно від спрямованості довіри на певних суб'єктів правоохоронних органів автором виокремлено чотири її види. Високий рівень довіри до правоохоронних органів забезпечується комплексним застосуванням низки заходів, окреслених у статті. Висвітлюються також об'єктивні та суб'єктивні фактори раптового зниження рівня довіри, що переростає в недовіру до правоохоронних органів, на прикладі Республіки Білорусь та Республіки Казахстан у 2020–2021 рр.

У доповнення до визначених науковцями причин недовіри автор виділив низку додаткових причин формування такої недовіри до відповідних державних структур, у тому числі до правоохоронних органів. Зазначено, що різке падіння довіри населення до правоохоронних органів, яке переростає в недовіру, пов'язане насамперед із неефективною діяльністю правоохоронних органів та державних органів загалом. Це зумовлює грубе порушення законності, порушення прав і свобод людини, низький рівень життя тощо. Окрім того, визначено шляхи підвищення рівня довіри до правоохоронних органів.

Ключові слова: довіра, недовіра, суб'єкти, правоохоронні органи, суспільство, громадськість, держава, верховенство права, права й свободи людини та громадянина.

The article emphasizes that the high level of trust in law enforcement agencies is a strengthening factor in intensifying their interaction and other communicative ties with civil society actors and institutions, and thus increasing the efficiency of these structures for the benefit of the individual, society and state.

The content of the concepts of trust and distrust of society in law enforcement agencies is analyzed, as well as their features are outlined. It is noted that public trust in law enforcement agencies means expecting positive actions from law enforcement officers in favor of trusted entities, hoping for honest and open cooperation between them in the event of a specific relationship of interaction. Instead, distrust is interpreted as the expectation of negativity from the relevant law enforcement agency, its structural unit or individual employee.

Although trust and distrust in law enforcement agencies are diametrically opposed categories, they exist in the same society and characterize in their ratio a low, medium or high level of trust in state law enforcement agencies. Depending on the focus of trust in certain law enforcement agencies, the author distinguishes four types. A high level of trust in law enforcement agencies is ensured by the comprehensive application of a number of measures outlined in the scientific article. Objective and subjective factors of sudden decline in the level of trust, which grows into distrust of law enforcement agencies on the example of the Republic of Belarus and the Republic of Kazakhstan in 2020–2021, are also covered.

In addition to the reasons for distrust outlined by scientists, the author singles out a number of additional reasons for the formation of such distrust in the relevant government agencies, including law enforcement agencies. It is noted that the sharp decline in public confidence in law enforcement agencies, which grows into distrust, is due primarily to inefficient activities of law enforcement agencies and government agencies in general. It causes gross violations of the rule of law, indulgence of human rights and freedoms, low living standards, and so on. In addition to the above, the article identifies ways to increase the level of trust in law enforcement agencies.

Key words: trust, distrust, subjects, law enforcement agencies, society, public, state, rule of law, human and civil rights and freedoms.

Постановка проблеми. Останнім часом спостерігається тенденція до активного включення проблем довіри в сучасний науковий дискурс різних напрямів наукового пізнання.

Системне наукове дослідження довіри й недовіри до правоохоронних органів України в сучасних умовах зумовлене, зокрема, затяжною гібридною війною, військовим протистоянням на сході нашої держави, а також високою концентрацією військ країни-агресора на українсько-російському кордоні. Адже високий рівень довіри до правоохоронних органів є підсилюючим фактором інтенсифікації їх взаємодії та інших комунікативних зв'язків із суб'єктами й інститутами громадянського суспільства,

а отже, і підвищення ефективності діяльності зазначених органів на благо особи, суспільства та держави [1, с. 18–21; 2, с. 133, 166; 3, с. 158–159, 415, 425].

Нагальність розширення простору довіри в різних аспектах, зокрема у сфері правоохоронної діяльності, зумовлена пошуком шляхів ефективного вирішення проблем управління в сучасних умовах ускладненого українського державотворення. Адже саме довіра до влади, а не владний примус стає головною умовою її діяльності, здатності консолідувати суспільство в ім'я прогресу [4].

Потреба в науковому опрацюванні довіри та пов'язаних із нею дотичних категорій обґрунтовується також пульсар-

ною тенденцією її поступового зниження серед окремих державних і суспільних інститутів України [5]. Викладене підтверджує, що дослідження довіри та дотичних до неї категорій в умовах сьогодення має стати однією з топових тем в українській юридичній науці.

Стан опрацювання проблематики. На вивченні проблемних питань довіри зосередилися такі вітчизняні й зарубіжні вчені, як О.В. Волянська, Е. Гідденс, В.І. Доднова, О.М. Кожем'якіна, А.В. Кубаєнко, В.Г. Нападиста, Н.М. Оніщенко, І.В. Підкуркова, І.С. Печенюк, С.І. Печенюк, О.С. Проневич, А. Селігмен, Ю.С. Торкайло, Ф. Фукуяма, П. Штомпка, В.Г. Яременко та інші. Однак поза їх увагою залишилася проблема довіри й недовіри суспільства до правоохоронних органів у їх співвідношенні як взаємовиключних категорій.

Метою статті є з'ясування сутності, ознак і співвідношення довіри та недовіри різних соціальних суб'єктів до правоохоронних органів, визначення причин і факторів зниження рівня такої довіри, а також шляхів її підвищення.

Виклад основного матеріалу. Довіра як філософська категорія відображає морально-практичне ставлення індивіда до партнера у спілкуванні, яке ґрунтується на вірі в його чесність і щирість. Особистісна настанова в довірчих відносинах передбачає обопільне очікування позитивних (благих) наслідків. При цьому довіра може триматися на особистій відданості, на дотриманні інтересів спільної справи. А однією з поширених та усталених форм довіри є авторитет, який виявляється у владних відносинах (наприклад, у ставленні до авторитету лідера) [6, с. 166].

Сучасна концепція реформ правоохоронних органів загалом і Державної прикордонної служби України (далі – ДПСУ) зокрема передбачає формування тісної взаємодії їх із суб'єктами та інститутами громадянського суспільства й держави, запорукою якої є встановлення довірчих відносин між ними. Адже саме довіра, як зазначалося, є головною умовою налагодження ділових партнерських відносин між будь-якими суб'єктами, що приносить взаємну користь кожному з них.

Довіра є одночасно цінністю та чеснотою, на якій будуються відносини як усередині держави, так і за її межами. Довіра тісно пов'язана з вірою в позитивність, законність, відкритість, правильність дій із боку суб'єкта, якому довіряють. Тому вона більш притаманна стабільним, солідаризованим, демократичним суспільствам [7, с. 81].

У досліджуваній сфері сутність довіри, з одного боку, постає як розрахунок, упевненість суб'єкта в законності, позитивності дій у перспективі та задоволенні його порушених прав правоохоронним органом, а також у відновленні справедливості відповідно до закону. З іншого боку, довіра є моральним імперативом суб'єкта, що довіряє, і виявляється в його надії, розрахунку на співчуття з боку співробітника відповідного правоохоронного органу, на відшкодування завданої йому не лише матеріальної, а й моральної шкоди тощо.

Поняття довіри в різні часи по-різному трактувалося різноманітними мислителями, зокрема:

– як пізнавальний акт розумної волі, що ґрунтується на вірі й надії та бажає загального блага (Ф. Аквінський) [8];

– як виражені в дії, створеній щодо партнера, очікування, що його реакції виявляться для особи вигідними та реалізуються в перспективі сприятливими діями (П. Штомпка) [9];

– як оцінка співвідношення очікувань тих чи інших дій (рішень) групи людей (влади) з їх реальними діями (О.В. Волянська) [10, с. 168];

– як очікування, яке виникає у членів спільноти щодо більш-менш передбачуваної поведінки інших членів спільноти, їхньої чесності й уваги до потреб інших в узгодженості з деякими загальними нормами (Ф. Фукуяма) [11].

З огляду на викладене та із застосуванням отриманих результатів до сфери діяльності правоохоронних органів варто зазначити, що довіра до таких органів передбачає очікування позитивних намірів і дій від співробітників правоохоронних органів на користь суб'єктів, які довіряють, сподівання на чесну й відкриту співпрацю між ними в разі виникнення конкретних відносин взаємодії.

Довірчі відносини між суб'єктами громадянського суспільства та різноманітними правоохоронними органами, їх представниками, а також окремими підрозділами є емоційним фактором задоволення військовослужбовців і працівників таких органів своєю роботою, упевненості у власних діях, гармонізації комунікативних зв'язків тощо.

У продовження наведеної думки варто підкреслити, що залежно від спрямованості довіри на певних суб'єктів правоохоронних органів можна виокремити такі її види: а) довіру до окремого співробітника правоохоронного органу; б) довіру до його структурного підрозділу; в) довіру до конкретного правоохоронного органу загалом. Саме вона є найвагомішим видом довіри, оскільки дає можливість визначити узагальнене ставлення до конкретного правоохоронного органу з боку відповідних соціальних суб'єктів, визначити шляхи та механізми підвищення такої довіри. Також за вищезазначеним критерієм варто виділити такий вид довіри, як довіра до системи правоохоронних органів України загалом. Однак з огляду на те, що ставлення громадян та інших суб'єктів до різних правоохоронних органів у нас неоднозначне (про що свідчать статистичні дані), названий вид довіри більшістю дослідників використовується рідко [5; 12].

Високий рівень довіри до правоохоронних органів має забезпечуватися, на наше переконання, комплексним застосуванням певних заходів, основними з-поміж яких є такі: 1) зміцнення легітимності діяльності правоохоронних органів шляхом узгодження власних дій; 2) поліпшення якості законних послуг, які надає конкретний правоохоронний орган громадянам та іншим суб'єктам; 3) відкритість і гласність діяльності всіх правоохоронних органів; 4) звітування перед територіальними громадами та іншими суб'єктами про якість і результати своєї роботи; 5) мотивація суб'єктів громадянського суспільства до спільної діяльності щодо забезпечення правопорядку, захисту прав і свобод людини, забезпечення регіональних та місцевих інтересів; 6) системна популяризація роботи правоохоронних органів засобами масової інформації, особливо на регіональному й місцевому рівнях.

Відповідно, ознаками високого рівня довіри до правоохоронних органів є: а) відкритість і демократичність відносин громадян та інших соціальних суб'єктів із правоохоронними органами держави; б) значна кількість звернень і скарг різноманітних соціальних суб'єктів до правоохоронних органів за захистом своїх прав та свобод із будь-якого приводу; в) тісна взаємодія суб'єктів громадянського суспільства з правоохоронними органами щодо добровільного надання будь-якої інформації, яка належить до їхніх інтересів; г) глибока взаємна повага та взаємодопомога; г) ефективність і відкритість діяльності правоохоронних органів, що ґрунтується на принципах законності та верховенства права.

Протилежно довірі категорією, її антиподом є недовіра, яку ми тлумачимо як очікування негативу з боку відповідного правоохоронного органу, його структурного підрозділу або окремого співробітника. Таке очікування негативу може виявлятися у прогнозованому зволіканні з реєстрацією скарги або заяви відповідного суб'єкта, у можливості відмови в задоволенні його законних вимог за надуманими мотивами, в очікуванні прийняття формального рішення-відписки за скаргою чи заявою тощо. Зазначені вияви недовіри підтверджуються масовими порушеннями прав людини, що мали місце в Республіці Білорусь у 2020–2021 рр. та Республіці Казахстан у 2021 р. [13; 14].

На нашу думку, ознаками недовіри до правоохоронних органів є такі фактори: 1) закритість відносин правоохоронних органів із більшістю соціальних суб'єктів; 2) відсутність системності відносин пересічних громадян із правоохоронними органами, їх епізодичність та деструктивність; 3) мінімальна кількість звернень громадян за допомогою до правоохоронних органів і максимальна кількість скарг на їхні дії; 4) низький рівень комунікації з правоохоронними органами пересічних громадян та інших суб'єктів і відсутність добровільності в наданні їм інформації; 5) грубі порушення законності та верховенства права з боку правоохоронних органів у процесі розгляду скарг і звернень громадян та інших суб'єктів.

Виникає потреба в окремому висвітленні об'єктивних і суб'єктивних факторів раптового (обвального) зниження рівня довіри, що переростає в недовіру до правоохоронних органів, на прикладі Білорусі та Казахстану [13; 14]. До них, на нашу думку, варто віднести такі чинники:

- утвердження авторитарного або тоталітарного режиму в результаті соціальної, економічної, політичної та інших криз;

- значне необґрунтоване розширення повноважень правоохоронних органів, що призводить до системних правопорушень їх представниками;

- застосування силових методів із метою нейтралізації соціальних протистоянь із владою;

- заміну керівників правоохоронних органів на вигідних режиму представників – прибічників силових методів наведення порядку в державі;

- грубе порушення законності, верховенства права, прав і свобод людини та громадянина;

- фальсифікацію виборів вищих посадових осіб у державі, що зумовлює соціальні протести суб'єктів громадянського суспільства, які нейтралізуються правоохоронними органами силовими методами, що викликає масове невдоволення та спротив народних мас;

- надмірне збільшення кількості і чисельного складу спеціальних підрозділів, діяльність яких має закритий, прихований від суспільства характер та спрямовується на силове припинення мітингів, демонстрацій та інших протестних виступів суб'єктів громадянського суспільства;

- умисну дезінформацію в засобах масової інформації щодо законності дій правоохоронних органів, поширювану опозиційними структурами та вороже налаштованими зарубіжними організаціями, тощо.

Головними причинами формування недовіри до відповідних державних структур, зокрема й правоохоронних органів, В.І. Додонова називає, по-перше, відсутність повної та наявність суперечливої інформації щодо діяльності того чи іншого державного органу або окремих його структурних підрозділів, що зумовлює насторожене ставлення до нього; по-друге, попередній негативний соціальний досвід щодо ненадійності певного органу в минулому; по-третє, негативну соціальну пам'ять, яка ґрунтується на стереотипах, плітках, міфах тощо, що оформлено в негативну суспільну думку про суб'єкт чи об'єкт недовіри [7, с. 82].

Проте, на нашу думку, зазначений перелік причин варто доповнити ще трьома: а) надмірною гіперболізованою публічною самокритикою окремими співробітниками правоохоронних органів умов, методів та організації власної роботи, їх невдоволеністю заробітною платою, соціальним захистом тощо, що зумовлює настороженість і негативне сприйняття діяльності відповідного правоохоронного органу; б) шкідливою інформаційною діяльністю окремих опозиційних засобів масової інформації, спрямованою на дискредитацію діяльності органів влади та окремих правоохоронних органів шляхом необ'єктивного,

однобокого висвітлення їх роботи; в) відсутністю високої внутрішньої довіри між окремими співробітниками певного правоохоронного органу, його структурними підрозділами, їх керівниками, що викликає атмосферу підозрливості, нездорової конкуренції, кар'єризму тощо.

Наголосимо на тому, що не завжди рівень недовіри до правоохоронних органів визначається простим відсотковим співвідношенням статистичних даних, які характеризують рівень довіри й недовіри до діяльності конкретних правоохоронних органів. Так, наприклад, згідно з дослідженням Українського центру економічних і політичних досліджень імені Олександра Разумкова, станом на лютий 2020 р. рівень довіри до ДПСУ як ключовий показник ефективності комунікаційної діяльності служби з лютого 2019 р. зріс на 8% і становить 60,2% [15, с. 14].

З приведеного прикладу рівень недовіри до ДПСУ на перший погляд визначається шляхом віднімання від 100-відсоткового показника довіри 60,2% довіри до ДПСУ, залишок – 39,8% – нібито становитиме рівень недовіри. Однак при цьому не враховується нейтральна позиція респондентів, яка в соціальних дослідженнях виражається тезою «Не можу визначитися». Такий нейтральний стан опитуваного П. Штомпка називає «безвір'ям» – це стан, за якого суб'єкт опитування утримується як від виявів довіри, так і від висловлювання прямої недовіри [9].

З огляду на наведений нами приклад 39,8% включають у себе не тільки недовіру до ДПСУ, а й нейтральну позицію – безвір'я суб'єктів опитування, відсоток якого може бути досить значним. Саме за рахунок цієї категорії суб'єктів є можливість підняти рівень довіри до правоохоронних органів, зокрема й ДПСУ, якщо застосовувати такі шляхи її підвищення:

- 1) зміцнення легітимності їх діяльності завдяки її законності та узгодженості;

- 2) поліпшення якості послуг, які надає той чи інший правоохоронний орган громадянам або іншим суб'єктам;

- 3) забезпечення будь-яким правоохоронним органом відкритості та гласності своєї діяльності;

- 4) звітування перед територіальними громадами та іншими суб'єктами про результати своєї роботи;

- 5) мотивацію суб'єктів громадянського суспільства до спільної взаємовигідної діяльності;

- 6) забезпечення системності роботи засобів масової інформації щодо популяризації діяльності правоохоронних органів, їх підрозділів та окремих співробітників.

Висновки. Підсумовуючи викладений матеріал, можна узагальнити, що довіра та недовіра населення до правоохоронних органів, хоч і є діаметрально протилежними категоріями, існують в одному соціумі та характеризують у своєму співвідношенні низький, середній або високий рівень довіри населення до правоохоронних органів держави.

Високий рівень довіри громадян до правоохоронних органів держави є показником стабільності суспільства, його демократичності, високого рівня законності і правопорядку, реального верховенства права та поступального, прогресивного розвитку держави.

Різне падіння довіри громадян до правоохоронних органів, що переростає в недовіру, зумовлене насамперед неефективною діяльністю правоохоронних органів і владних структур загалом. Воно зумовлює грубі порушення законності, порушення прав і свобод людини, низький рівень життя громадян тощо.

Обвальне падіння довіри до правоохоронних органів із боку громадськості здійснюється набагато швидше, ніж її відновлення в результаті глобальних політичних, економічних та інших змін у державі.

ЛІТЕРАТУРА

1. Оніщенко Н.М. Довіра і мотивація до інститутів влади: доктринальний контекст. *Судова апеляція*. 2019. № 2. С. 18–21.
2. Ганьба О.Б. *Правова поведінка суб'єктів охорони державного кордону України*: дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. Київ, 2014. 243 с.

3. Ганьба О.Б. Правові відносини у сфері прикордонної безпеки України: теоретико-правові засади : дис. ... докт. юрид. наук : 12.00.01. Івано-Франківськ, 2020. 552 с.
4. Яременко В.Г. Институт доверия в координатах микроэкономической модели рационального выбора. *Наукові праці Донецького національного технічного університету. Серія «Економічна»*. 2009. Вип. 37(3). С. 11–16.
5. Довіра до інститутів суспільства та політиків, електоральні орієнтації громадян України (липень – серпень 2021 р.) / Центр Разумкова. URL: <https://razumkov.org.ua/napriamky/sotsiologichni-doslidzhennia/dovira-do-institutiv-suspilstva-ta-politykiv-elektoralni-orientatsii-gromadian-ukrainy>.
6. Філософський енциклопедичний словник / редкол. : В.І. Шинкарук (гол.) та ін. Київ : Абрис, 2002. 742 с.
7. Додонова В.І. Феномен довіри у дзеркалі соціально-філософського дискурсу. *Культурологічний вісник: науково-теоретичний щорічник Нижньої Наддніпряниці*. 2017. Вип. 37(1). С. 79–85.
8. Аквинский Ф. Сумма теологии. Часть II-I. Вопросы 1-48 / пер. с лат. С.И. Еремеева. Киев : Ника-Центр ; Эльга, 2006. 576 с.
9. Sztompka P. Trust: a sociological theory. Cambridge : Cambridge University Press, 1999. 214 p.
10. Волянська О.В. Довіра до публічної влади та чинники, що її зумовлюють у надзвичайних ситуаціях. *Вісник Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого. Серія «Філософія, філософія права, політологія, соціологія»*. 2020. Т. 2. № 45. С. 167–180.
11. Фукуяма Ф. Доверие: социальные добродетели и путь к процветанию. Пер. с англ. Москва : ООО «Издательство АСТ» ; ЗАО НПП «Ермак», 2004. 730 с.
12. Українці стали менше довіряти СБУ та поліції – опитування. URL: <https://suspline.media/141581-ukrainci-stali-mense-dovirati-sbu-ta-policii-opituvanna/>.
13. OSCE Rapporteur's Report under the Moscow Mechanism on Alleged Human Rights Violations related to the Presidential Elections of 9 August 2020 in Belarus. URL: <https://www.osce.org/files/f/documents/2/b/469539.pdf>.
14. Жестокость и пытки: как нарушают права человека в Казахстане. URL: https://forbes.kz/process/kakie_vidyi_narusheniy_prav_cheloveka_chasche_vsego_vstrechayutsya_v_kazahstane/.
15. Горбач О.П. Розбудова стратегічних комунікацій в Державній прикордонній службі України. *STRATCOM : науково-публіцистичне видання / Навчально-науковий центр стратегічних комунікацій у сфері забезпечення національної безпеки та оборони Національного університету оборони України імені Івана Черняхівського*. 2020. Вип. 1. С. 11–14.